

Олег ОСТРОВСЬКИЙ аспірант кафедри історії України Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
e-mail: oleg.ck@ukr.netThis is an open access article
under the CC BY-NC-ND license

© Автор(-и), 2026

Відновлення історичної пам'яті боротьби холоднярців 1918–1922 рр.: комеморативні практики

Анотація. Метою статті є обґрунтований попереднім аналізом історіографії намір привернути увагу наукової громадськості та дослідити проблему холоднярських подій доби Української революції 1917–1921 рр., синхронно охопивши цим пізнавальним інтересом самі історичні події Холоднярського повстання 1918–1922 рр., унікальну джерельну базу, насамперед оригінальні матеріали краєзнавчих музеїв, а головне – численні публікації, що через відсутність належного інтересу до локальної історії вкрай рідко потрапляли в орбіту узагальнюючих праць. **Наукова новизна.** У статті вперше проаналізовано матеріали регіональних наукових форумів (конференцій, симпозіумів, круглих столів, семінарів) останніх десятиліть, що присвячені холоднярським подіям доби Української революції (з урахуванням їхньої специфіки). Частина цього доробку істориків, краєзнавців, також «патріотично налаштованих» публіцистів цінна тим, що презентує оригінальні артефакти музейних фондів, зокрема й тих, які відносно нещодавно потрапили до їхніх колекцій. **Висновки.** Потреба такої розвідки є очевидною з погляду того, що напрацьовані раніше сюжети «місцевої» історії здебільшого лишаються маловідомими широкому загалу дослідників. Нерідко поширення опублікованих статей та тез обмежувалося колом самих учасників зібрань. У цьому сенсі існуюча дотепер периферійність знань та локальний характер залучення цих матеріалів у дослідницький процес продовжують сумну традицію ігнорування, упередженого замовчування холоднярських подій комуністичним режимом. Кажучи інакше, відродження козацьких традицій на національному ґрунті (чим власне відомий Холодний Яр революційної доби) виявилось настільки «ідеологічно незручним» для політиків та істориків, що відголосок цього несприйняття відчувається до наших днів. Тобто, як не дивно, але навіть після 1991 р. такою стереотипною перцепцією керувалося багато чиновників та служителів Клію. Своєю чергою, потреба творення більш досконалих наукових синтезів мотивована кількома додатковими обставинами. Одна з них – необхідність протистояти усталеним міфам та стереотипам, що шкодять об'єктивізації наукових наративів, водночас – формуванню цілком відповідних комеморативних практик. В умовах перманентної гібридної війни, що її північно-східний сусід веде проти України, ці завдання набули значення національної безпеки.

Ключові слова: історіографія, Українська революція, національно-визвольні змагання, повстання, Холодний Яр, комеморативні практики, мнемонічний простір, історична пам'ять.

Oleh OSTROVSKYI Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5783-4741>, e-mail: oleg.ck@ukr.net

RESTORATION OF THE HISTORICAL MEMORY OF THE KHOLODNY YAR STRUGGLE (1918–1922): COMMEMORATIVE PRACTICES

Abstract. The purpose of this article, based on a preliminary historiographical analysis, is to draw the attention of the scholarly community to the issue of the Kholodny Yar events during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. At the same time, it seeks to encompass the historical events of the Kholodny Yar uprising of 1918–1922, its unique source base – primarily original materials preserved in local history museums – and numerous publications that, due to the lack of proper interest in local history, have rarely been included in broader synthetic studies. **Scientific novelty.** For the first time, the article analyzes materials from regional academic forums (conferences, symposia, round tables, and seminars) held in recent decades and dedicated to the Kholodny Yar events of the Ukrainian Revolution, taking into account their specific features. Part of this scholarly output by historians, local researchers, and patriotically oriented publicists is particularly valuable because it presents original artifacts from museum collections, including items that have only recently been incorporated into these holdings. **Conclusions.** The need for such research is evident, as previously developed narratives of “local” history have largely remained unknown to the wider scholarly community. In many cases, the dissemination of published articles and conference abstracts was limited to the participants of the respective events. In this regard, the existing marginalization of knowledge and the limited incorporation of these materials into the broader research process continue the unfortunate tradition of ignoring and biased silencing of the Kholodny Yar events under the communist regime. In other words, the revival of Cossack traditions on a national basis – an essential feature of Kholodny Yar during the revolutionary period – proved to be so «ideologically inconvenient» for politicians and historians that the consequences of this rejection are still felt today. Interestingly, even after 1991, many officials and historians still tended to view these events through the lens of old stereotypes. At the same time, there are several important reasons for creating more thorough and well-rounded scholarly syntheses. One of them is the necessity to counter entrenched myths and stereotypes that hinder the objectification of historical narratives and, consequently, the formation of appropriate commemorative practices. In the context of the ongoing hybrid war waged by Ukraine's north-eastern neighbor, these tasks have acquired the significance of national security.

Keywords: *historiography, Ukrainian Revolution, national liberation struggle, uprising, Kholodny Yar, commemorative practices, mnemonic space.*

Постановка проблеми. Холодноярське повстання, що припало на період 1918–1922 рр., увійшло в історію українських революційних подій першої чверті ХХ ст. як приклад відчайдушної боротьби української спільноти окремого регіону за свою свободу й незалежність. Тривалість та жертвовність цього спротиву зробили його своєрідним символом національної стійкості українців. На значній території сучасних Черкаської й Кіровоградської областей місцеве покозачене селянське населення, очолюване обраними отаманами, майже п'ять років чинило спротив окупаційній владі з однією метою – вибороти незалежність України як національної держави. Зрозуміло, що цей відсіч був не просто стихійним рухом, а мав глибоке історичне підґрунтя та ідеологічне обґрунтування.

У ті роки на всій території холодноярської округи, що її контролювали повстанці, діяв комітет, який виконував роль регіональної влади. Згідно з давніми козацькими звичаями, місцевість була поділена на полки, курені й сотні. Водночас велася широка культурно-просвітницька робота, тимчасово навіть діяв народний театр. Самі ж російські окупанти інколи назвали цей край «Холодноярською республікою» [1, с. 23]. Після поразки національно-визвольних змагань вони доклали чимало зусиль, провели безліч заходів, аби назавжди витравити із пам'яті тутешніх мешканців історію героїчного спротиву їхніх рідних та земляків.

Проте пам'ять про ті події закарбувалася в людських спогадах, знайшла відображення в численних переказах. Незважаючи на багаторічну практику советської пропаганди з дискредитації й фальсифікації національно-визвольної боротьби, створення міфу про нібито громадянську війну в Україні, в українському суспільстві збереглися правдиві спомини. Тому й не дивно, що після проголошення державної незалежності 1991 р. у широкого загалу українства поживався інтерес до своєї національної історії, зокрема й до регіональних подій Української революції. Історію Холодноярського повстання почали активно вивчати й популяризувати, спочатку ентузіасти й учасники громадських об'єднань, а згодом і державні посадовці. Невдовзі студіювання цієї теми вийшло за рамки власне просвітницької роботи, що, здебільшого, зводилася до пошуку, оприлюднення й публікацій архівних та етнографічних матеріалів. Тривалий час ці документи лишалися доступними лише вузькому колу дослідників, а друковані джерела (як наукового, так і художнього змісту) мали обмежений тираж. Вони не завжди були доступними загалу – тепер же ситуація змінювалася, що й привертає нашу увагу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема відновлення історичної пам'яті боротьби холодноярців 1918–1922 рр. привертала увагу багатьох дослідників. Протягом останніх десятиліть певний внесок у цю сферу знань зробили Ю. Маринівський, А. Чабан, В. Масненко, Ю. Присяжнюк, Н. Лавриненко, Н. Гуля, А. Морозов, О. Мальована, В. Мельниченко, О. Ветров, Н. Соколова, І. Прудіус, І. Телегуз, П. Наконечний, О. Вовк, І. Леонов, С. Пантюк, Ю. Сабадашина, А. Кравченко, О. Костюкова, Ю. Ляшко, А. Плужник, Р. Власенко, Т. Андрійчук, Б. Легоняк, Г. Чепурда, О. Старинець, О. Шестель, А. Данилюк, О. Островський. Деякі аспекти їхніх розвідок присвячені впровадженню сучасних комеморативних практик.

Метою статті є обґрунтований попереднім аналізом історіографії намір привернути увагу наукової громадськості та дослідити проблему холодноярських подій доби Української революції, синхронно охопивши цим пізнавальним інтересом самі історичні події Холодноярського повстання 1918–1922 рр., унікальну джерельну базу, насамперед оригінальні матеріали краєзнавчих музеїв, а головне – численні публікації, що через відсутність належного інтересу до локальної історії вкрай рідко потрапляли в орбіту узагальнюючих праць.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ ст. в Україні почала з'являтися численна друкована продукція з історії Холодноярського повстання. Так, легендарний роман «Холодний Яр» учасника повстання, письменника Юрія Горліс-Горського був перевиданий 8 разів [2, с. 56]. У 2009 р. світ побачив роман-бестселер письменника Василя Шкляра «Чорний ворон» («Залишенець») [3]. Крім того, на Черкащині почали періодично друкувати газету «Козацький край», яка постійно публікувала матеріали з історії Холодного Яру. Проте, всі ці матеріали мали досить лімітований спектр поширення серед населення, перебували за межами єдиного інформаційного простору краю й усієї держави (не дивно, що популяризація знань про регіон скептично сприймалася навіть частиною професійних істориків). По-перше, через невелику кількість тиражу, по-друге, через неможливість, з різних причин, ознайомитися з ними пересічним

українцям. Тому для широкого відновлення й збереження пам'яті про героїчні холоднорські події потрібно було залучити інші, більш популярні ресурси, якими ставали тоді приватні медіа та інтернет. На їхніх ресурсах почали з'являтися відомості про вшанування пам'яті Героїв-холоднорців, інформація про фестивалі, змагання, реконструкції, відновлення історичних місць, встановлення пам'ятних знаків, створення музейних експозицій тощо.

Ще з 1990-х рр. найпоширенішим засобом («інструментом») зберігання, передачі й поширення тематичних матеріалів серед населення було телебачення. Однак часта зміна державного курсу України щодо історичної пам'яті, причому з ініціативи як президентів, так і парламенту, не давали можливості повною мірою розвинути інформаційну роботу з відновлення й збереження національної історії. Лише за каденції Президента України Віктора Ющенка (2005–2010) відбулися певні позитивні зрушення у цій сфері. Проте в наступні роки ця робота по суті була зведена нанівець. Передусім через те, що проводилася обмеженим колом зацікавлених людей. Вони, потрібно віддати належне, інколи досить наполегливо вишукували способи й можливості для розширення інформаційних сюжетів із тематики національної минувшини, зокрема, й по темі національно-визвольної боротьби 1918–1922 рр. Так, у 2011 р. на телебаченні вийшов цикл документальних фільмів у програмі «Машина часу» під авторством телеведучого А. Охрімовича. Мав назву «Холодний Яр», де в чотирьох програмах розкривалася історія визвольної боротьби в цій легендарній місцевості.

Треба зазначити, що ця програма створювалася впродовж кількох років. Знімальна група «5-го каналу» зустрічалася з науковцями, музейниками, краєзнавцями, старожилами та провела кілька експедицій на теренах Холодного Яру. У 2012 р. на екрани країни вийшла документальна стрічка «Вони боролись до загину!». Потім кіностудією «Диваки Продакшн», за сприяння Всеукраїнської громадської організації «Не будь байдужим!», було знято художньо-документальну стрічку «Холодний Яр. Воля України – або смерть!». А у 2019 р. побачив світ перший художній фільм – «Чорний Ворон», який став екранізованою версією легендарного роману Василя Шкляра «Чорний Ворон» («Залишенець»). З розповсюдженням інтернету, про історію Холодного Яру та його боротьбу почали розповідати різні ютуб-канали, передачі й окремі блогери, яких зацікавила ця тема, зокрема, ютуб канали «імені Т. Г. Шевченка – В. Капранова», «Арміяinform», «Andy Travel», «History For Adults» та ін. [4].

Широкого розголосу в суспільстві набули заходи вшанувань, що їх започаткував і почав проводити історичний клуб «Холодний Яр» (м. Київ). Вони розпочалися в 1996 р. із нечисленного зібрання – 53 членів клубу. Потім переросли у всенародні фестивалі, на яких збиралося до 10–15 тис. осіб. До цих вшанувань були залучені громадські організації, патріотичні об'єднання, клуби, меценати та всі ті, кому була небайдужою героїчна історія регіону. Значною опорою в проведенні таких заходів став приватний музейно-етнографічний комплекс «Дикий Хутір». Він був створений родиною Олега Островського в самому центрі Холодного Яру, на хуторі Буда, поблизу тисячолітнього Дуба Максима Залізняка. Також Чигиринська громадська організація «Вільне козацтво Холодного Яру». Названі структури безпосередньо «брали участь у всіх заходах» [5, с. 17].

Протягом кількох років поспіль в урочищі на найближчих селах Холодного Яру відбувався Всеукраїнський фестиваль «Нескорена нація», на якому комунікували патріотично налаштовані громадяни, виступали художні колективи, відомі народні майстри, музичні групи, працювали виставки, проходили презентації та ін. [6]. На території Холодного Яру почали регулярно проводити вишколи різноманітні молодіжні організації й об'єднання – «Сокіл», «Тризуб», «Поклик Яру» [7]. У травні 2023 р. пройшли Всеукраїнські змагання «Дика гонка», в яких взяли участь декілька сотень учасників з усієї України. Метою заходу був збір коштів для підтримки 93-ї механізованої бригади «Холодний Яр» [8]. Під час холоднорських вшанувань неодноразово проводилися військово-театралізовані реконструкції, до яких долучалися військово-історичні клуби із Києва, Одеси, Харкова, Миколаєва, Дніпра. Грандіозну реконструкцію «Бою холоднорців і червоних окупантів» було проведено в 2013 р. у селі Мельники. Водночас, кожного року в селі Бовтишка Олександрівської ОТГ Кіровоградської області відбувалися заходи на могилі легендарного отамана Чорного Ворона та його козаків. Вони, як засвідчують джерела, загинули в нерівному бою з будьонівською кіннотою в 1920 р. З 2019 р. у селі Товмач на Шполянщині проходили заходи під егідою громадської організації «Товмачський кіш». Вони були приурочені пам'яті про отаманів Івана Гонту (Лютого-Лютенка) й Чорного Ворона (Івана Чорновуса) [9, с. 167–176].

Значну користь для збереження історичної пам'яті принесла робота з пошуку й відновлення місць, пов'язаних із повстанською боротьбою. Протягом 2010–2020 рр. на території Холодного Яру завідувач Кам'янського історичного музею Юрій Ляшко проводив пошукові дослідження з метою виявлення дотичних до подій 1918–1922 рр. об'єктів. Було описано й занесено на спеціальну карту десятки землянок, схронів, оборонних споруд, таборів, поховань, місць боїв тощо. У результаті цієї роботи, в березні 2014 р. ентузіасти й волонтери, за сприяння громадської організації «Вільне козацтво Холодного Яру», відновили частину повстанського табору в урочищі Кривенкове. Було реставровано одну ділянку оборонних споруд і одну землянку. Робота продовжилася в наступні роки. Зокрема, за підтримки Черкаської школи юних моряків (під керівництвом краєзнавця М. Шитка) група ентузіастів-пошуковців проводила пошуки підземної гайдамацької січі 1920–1922 рр., що існувала в Холодному Яру [10].

Крім того, на території Холодного Яру та його околиць в останні десятиліття було встановлено значну кількість пам'ятних знаків, зокрема, на місцях, пов'язаних із запеклими боями з більшовиками. Так, було відновлено могили отамана Василя Чучупака та козаків його полку в селі Мельники. Там же збудовано комплекс пам'ятних знаків («Героям Холодного Яру», «Барельєф Ю. Горліса-Горського», «Пам'ятна дошка родині Братів Чучупаків») та «Криниця Василя Чучупака». На хуторі Кресельці встановлено пам'ятний знак на місці останнього бою Головного отамана Холодного Яру, який відбувся в березні 1920 р. На околиці села Розуміївки відновлено могилу отамана Чорного Ворона та його козаків, котрі загинули в нерівному бою з червоною кіннотою у 1920 р. В 2006 р. у селі Цвітна Олександрівського району Кіровоградської області було встановлено пам'ятну дошку на честь уродженця села, легендарного отамана Пилипа Хмари. 2012 р. у сусідньому селі Соснівка відкрито пам'ятну стелу місцевим мешканцям, які загинули в бою із червоними карателями влітку того ж 1920 р. [11].

Біля легендарного Мотронинського монастиря в 2015 р. було відновлено могилу отамана кінної сотні полку Гайдамаків Холодного Яру Івана Компанійця, а через 10 років (2025) на монастирській огорожі встановлено пам'ятну дошку з прізвищами видатних українських історичних діячів та Героїв національно-визвольної боротьби 1918–1922 рр., які хто часто, а хто вряди-годи відвідували обитель. З ініціативи дослідника Холодноярського повстання, історика Ю. Ляшка, за сприянням керівництва Кам'янської ОТГ, у селі Грушківка було встановлено пам'ятний знак на честь козаків Грушківської пішої сотні, а на сільському кладовищі відновлено могилу отамана цієї сотні Сидора Темного. Також в урочищі «Майдани» біля міста Кам'янки встановлено пам'ятний знак на місці бою повстанців на чолі з Андрієм Чорнотою та Юрієм Горліс-Горським з російською залогою. У самій же Кам'янці в 2022 р. на приміщенні колишньої міліції встановлено пам'ятну дошку, що нагадала про перебування там розвідників із Холодного Яру. Показово, що ця дошка була виготовлена ще під час президенства П. Порошенка, проте місцеве керівництво в особі голови Кам'янської районної ради С. Сундукова тоді відмовилося її встановлювати, мотивуючи таке рішення відсутністю коштів. Лише в 2022 р., за сприяння Голови Черкаської військової адміністрації І. Табурця, ця дошка з'явилася на фасадній стіні історичної споруди.

2023 р. у Холодному Яру, в урочищі «Тартак», де колись збиралися повстанці, було встановлено пам'ятний знак козакам Третьої Грушківської пішої сотні [11]. Крім того, у навколишніх селах і містечках відбулися численні перейменування вулиць. Прізвища та імена російських окупантів і їхніх прислужників та різних советських і російських діячів, були замінені іменами Героїв Холодного Яру, активних учасників національно-визвольних змагань. Так, з'явилися вуличні назви: «Братів Чучупаків», «Героїв Холодного Яру», «Юрія Горліс-Горського», «Сотника Івана Компанійця» тощо [12].

Значний внесок у популяризацію історичної пам'яті про боротьбу 1918–1922 рр. пов'язаний зі створенням музейних експозицій та виставок, що на достовірних матеріалах засвідчили героїчний супротив українського населення російським більшовицьким загарбникам. Саме через такі заходи значна кількість місцевого українського люду, приїжджої молоді та закордонних гостей ознайомлюється із героїчною історією регіону. Перша така стаціонарна експозиція була створена 1996 р. в історичному музеї Кам'янки. На ній були представлені матеріали періоду національно-визвольної боротьби (революції) 1917–1921 рр., причому зібрані завідувачем музею Ю. Ляшком виключно на території холодноярської округи. Серед експонатів особливий інтерес становить колекція повстанської зброї, унікальні фотографії, рідкісні документи, що свідчать про запекле протиборство місцевого населення з ворогами-зайдами.

Згодом подібні експозиції з'явилися в краєзнавчому музеї села Медведівки, де за сприяння фінансової підтримки Українського культурного фонду було створено сучасну експозицію. Вона не лише розкриває історію Холодного Яру, а й репрезентує всю національно-визвольну боротьбу 1920-х рр., «поєднуючи минуле з сучасністю» [4]. У сільському музеї села Розуміївки на Кіровоградщині створили експозицію, де були представлені матеріали про легендарного отамана Чорного Ворона. Також відкрито виставки в музеї смт Олександрівки, Черкаському обласному краєзнавчому музеї, музеї Черкаської школи юних моряків [13, с. 145–155].

Станом на початок російського повномасштабного вторгнення в Україну на території Холодного Яру було розроблено кілька туристичних маршрутів, пов'язаних із неповторною історією як самого урочища й найближчої округи, так і безпосередньо подій національно-визвольних змагань 1917–1922 рр. До проведення тематичних екскурсій на цих маршрутах залучили фахівців та екскурсоводів Національного природного парку «Холодний Яр», Кам'янського державного історико-культурного заповідника, Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», кількох туристичних агенцій із Черкас, Кропивницького, Києва [14].

Варто зазначити, що в умовах сучасної війни путінської Росії проти України Холодний Яр перетворився на символ боротьби за свободу й незалежність. Він став своєрідним прикладом єднання багатьох поколінь українців, які ніколи не корилися загарбникам. Історична пам'ять про Холодний Яр знову почала надихати тисячі українських патріотів. Так, ще у 2014 р., на початку гібридної війни, що її розв'язала Москва, в районі міста Щастя на Луганщині проти (про)російських сепаратистів діяв добровільний козацький підрозділ «Холодний Яр». Він обороняв Луганську ТЕС, чим добре прислужився загальній стабілізації ситуації на Сході України [15]. З початком повномасштабного вторгнення вже легендарна 93-тя механізована бригада «Холодний Яр» почала наводити жах на російських окупантів. Окрім того, чимало інших українських військових підрозділів сьогодні теж використовують символіку Холодного Яру.

Висновки. Холодний Яр є однією з тих історичних та природоохоронних місцевостей України, яка визнана суспільством і державою, й від 2022 р. має офіційний статус Національного природного парку. Унікальна спадщина Холодного Яру зберігається й примножується завдяки системній роботі, комплексним перманентним заходам із відновлення історичної пам'яті. Особливе місце в її, умовно кажучи, «структурі» відведено героїчній боротьбі місцевих мешканців у період Української революції 1917–1921 рр. Завдяки тому, що в 1991 р. розпалася советська імперія, у наступні десятиліття, на користь відновлення історичної справедливості й національної ідентичності, активізувалася робота з творення відповідних комеморативних практик. Відбулися значні зміни в стереотипах мислення пересічних громадян. У ці процеси виявилися залученими як окремі активісти-подвижники, так і державні структури. Однак найбільш продуктивно попрацювали громадські організації. Їхня діяльність виявилася настільки ефективною, що станом на початок 2020-х рр., окрім іншого, вдалося налагодити кілька привабливих для громадян та гостей України туристичних маршрутів. Відтак формування, збереження та популяризація історичної пам'яті про події Холодного Яру мають пріоритетне значення для всіх, хто переймається проблематикою захисту України та національно-патріотичного виховання.

Список літератури

1. Козельський Б. Шлях зради і авантюри (Петлюрівське повстанство). Харків: ДВ України, 1926. 146 с.
2. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. Київ: Відродження, 2006. 432 с.
3. Шкляр В. Чорний Ворон (Залишенець). Київ: Ярослав Вал, 2009. 356 с.
4. Створення експозиції «Холодний Яр – Земля вільних». URL: <https://ucf.in.ua.>arhive>.
5. Коваль Р. Свято, що кличе до бою! Вшанування Героїв Холодного Яру. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2013. 127 с.
6. Фестиваль Нескореної нації «Холодний Яр» змінює свій формат. URL: procherk.info/news/7-cherkassy/119686.
7. «Поклик Яру»: як табір у Холодному Яру гуртує українську молодь. URL: procherk.info/resonance/2cherkassy-news/125443.
8. «Дика гонка» в Холодному Яру збирала кошти для 93-ої бригади. URL: <https://ildana.tv.21/05/2024>.
9. Пугач Н. Популяризація теми національно-визвольної боротьби 1917–1922 рр. у Кам'янському державному історико-культурному заповіднику. *Матеріали I науково-практичної конференції Кам'янського державного історико-культурного заповідника «Визвольна боротьба 1917–1922 років на теренах Центрального Подніпров'я»*. Черкаси: Вертикаль, 2017. С. 167–176.
10. Підземна січ у Холодному Яру. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
11. У Холодному Яру встановили пам'ятний знак на могилі повстанців. URL: <https://vycherпно.ck.ua>.
12. Президент історичного клубу «Холодний Яр» пропонує назвати вулиці райцентру на Черкащині на честь Вільного козацтва, повстанського отамана і воїнів АТО. URL: <https://cossachland.org.ua>.

13. Висоцька Л. Визвольна боротьба 1917–1922 років та діяльність Холоднорярської повстанської організації та етапи створення музейної експозиції. *Матеріали І науково-практичної конференції Кам'янського державного історико-культурного заповідника «Визвольна боротьба 1917–1922 років на теренах Центрального Подніпров'я»*. Черкаси: Вертикаль, 2017. С. 145–155.
14. Експурсія Холодним Яром. URL: <https://oktown.com.ua>.
15. Загін «Холодний Яр»: міф чи реальність? URL: <https://cossachland.orq.ua/2014/12/27/>.

References

1. Kozelsky, B. (1926). The Path of Betrayal and Adventure (Petliura Uprising). Kharkiv [in Ukrainian].
2. Gorlis-Gorsky, Y. (2006). Kholodny Yar. Kyiv [in Ukrainian].
3. Shklyar, V. (2009). Black Raven (Zalyshenets). Kyiv [in Ukrainian].
4. Creation of the exhibition «Kholodny Yar – Land of the Free». (2021). Retrieved from: <https://ucf.in.ua.>arhive> [in Ukrainian].
5. Koval, R. (2013). A Holiday Calling to Battle! Honoring the Heroes of Kholodny Yar. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
6. The Festival of the Unconquered Nation «Kholodny Yar» is changing its format. Retrieved from: procherk.info/news/7-cherkassy/119686 [in Ukrainian].
7. «Call of the Ravine»: How the camp in Kholodny Yar unites Ukrainian youth. Retrieved from: procherk.info/resonance/2cherkassy-news/125443
8. «Wild Race» in Kholodny Yar raised funds for the 93rd brigade. Retrieved from: <https://ildana.tv.21/05/2024/> [in Ukrainian].
9. Pugach, N. (2017). Popularization of the theme of the national liberation struggle of 1917–1922 in the Kamiansky State Historical and Cultural Reserve. *Materialy I naukovo-praktychnoi konferentsii Kamianskoho derzhavnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka «Vyzvolna borotba 1917–1922 rokiv na terenakh Tsentralnoho Podniprov'ia [Materials of 1th scientific and practical conference of the Kamiansky State Historical and Cultural Reserve “Liberation struggle of 1917–1922 in the territory of the Central Dnieper”]*. Cherkasy, 167–176. [in Ukrainian].
10. Underground sich in Kholodny Yar. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
11. In Kholodny Yar, a memorial sign was installed on the grave of the rebels. Retrieved from: <https://vycherpno.ck.ua> [in Ukrainian].
12. The president of the historical club «Kholodny Yar» proposes to name the streets of the district center in Cherkasy region in honor of the Free Cossacks, the rebel ataman and the ATO soldiers. Retrieved from: <https://cossachland.orq.ua> [in Ukrainian].
13. Vysotska, L. (2017). The liberation struggle of 1917–1922 and the activities of the Kholodny Yar insurgent organization and the stages of creating a museum exhibition. *Materialy I naukovo-praktychnoi konferentsii Kamianskoho derzhavnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka «Vyzvolna borotba 1917–1922 rokiv na terenakh Tsentralnoho Podniprov'ia [Materials of 1th scientific and practical conference of the Kamiansky State Historical and Cultural Reserve “Liberation struggle of 1917–1922 in the territory of the Central Dnieper”]*. Cherkasy, 145–155 [in Ukrainian].
14. Excursion to Kholodny Yar. Retrieved from: <https://oktown.com.ua> [in Ukrainian].
15. The «Kholodny Yar» detachment: myth or reality? Retrieved from: <https://cossachland.orq.ua/2014/12/27/> [in Ukrainian].

(Надійшла до редакції / Received: 3.03.2026; Схвалено до друку / Accepted: 17.03.2026; Публікація / Published: 28.04.2026)

